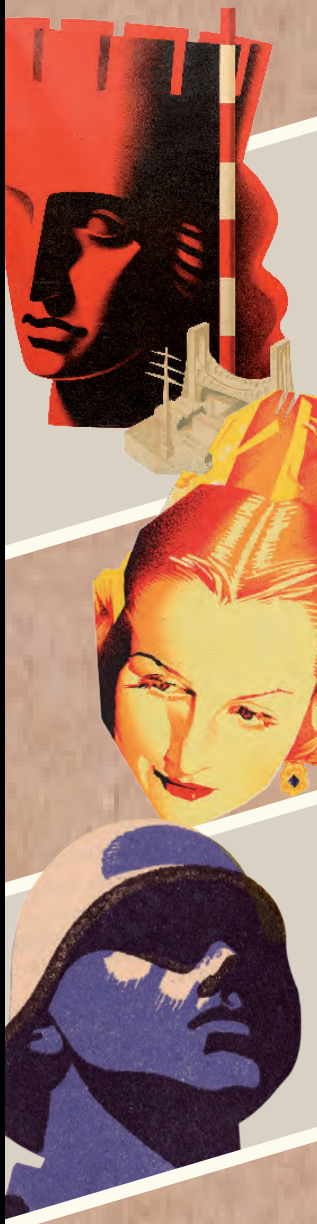

LA MODERNITAT REPUBLICANA A VALÈNCIA

INNOVACIONS I PERVIVÈNCIES
EN L' ART FIGURATIU (1928-1942)

MuVIM
de l'11.02.2016
al 26.06.2016

PER A
SABER-NE
MÉS

COM ES VISITA AQUESTA EXPOSICIÓ?

VESTÍBUL

1 - 2 **LLIBERTAT I REPÚBLICA**

SALA ALFONS ROIG

9 - 12 **ELS INICIS DE LA SEGONA REPÚBLICA I EL PRIMER BIENNI**

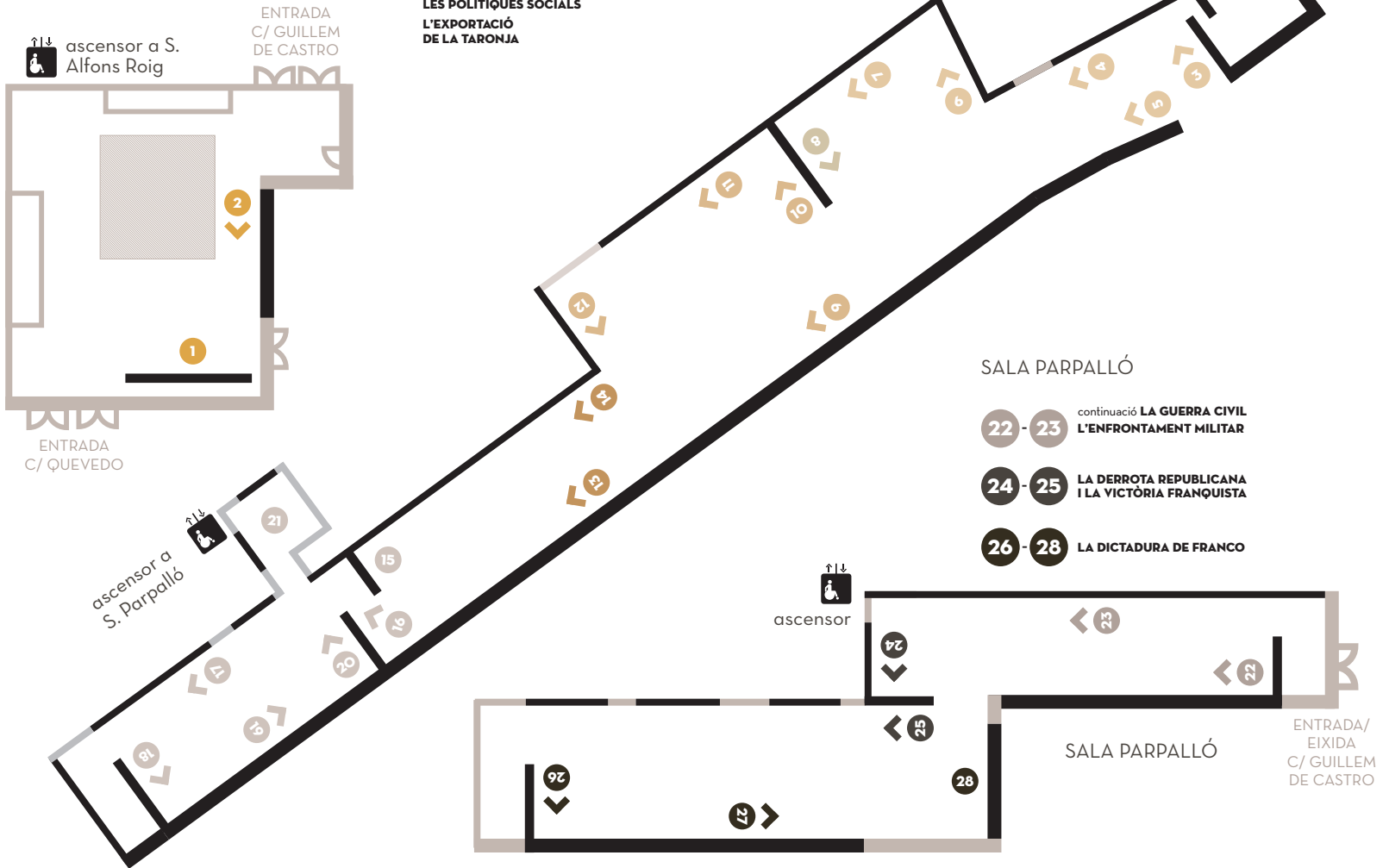
3 - 7 **LA PRIMERA DICTADURA I LA DICTABLANDA**

13 - 14 **EL SEGON BIENNI I EL FRONT POPULAR**

8 **GITAR-SE MONÀRQUIC I ALÇAR-SE REPÚBLICA**

15 - 21 **LA GUERRA CIVIL
EL DRAMA I L'ESPERANÇA
LES POLÍTQUES SOCIALS
L'EXPORTACIÓ
DE LA TARONJA**

SALA ALFONS ROIG

LA PRIMERA DICTADURA I LA DICTABLANDA

La dictadura del general Miguel Primo de Rivera no va ser, tot i la repressió, les actuacions de la censura i les volences envers el casticisme estètic, una màquina totalitària capaç d'ofegar completament la dissidència política i artística.

Per això no ha de sorprendre que, durant els anys finals del període primoriverista, i en el transcurs dels posteriors governs del general Dámaso Berenguer i de l'almirall Juan Bautista Aznar-Cabañas, el panorama artístic valencià no fóra uniforme: deixant a banda les incursions en el terreny de l'abstracció, en el camp de l'art figuratiu convivia diferents tendències, des d'aquelles que ja apostaven per la innovació -influenciades en graus diversos per l'art-déco, i les seues línies geomètriques, i/o per avantguardes com l'expressionisme alemany, el cubisme o el surrealisme- fins a les que mostraven la continuïtat del sorollisme o el benlliurisme i, fins i tot, la pervivència de tradicions encara més antigues.

Així doncs, una figuració estètica ben pluralista va emmarcar, a la ciutat de València, la caiguda de la monarquia d'Alfons XIII i la proclamació republicana del 14 d'abril de 1931, dos dies després de la victòria de l'Aliança Antidinàstica en les eleccions municipals del nostre Cap i Casal.

Vicente Canet

Cartell de la XIII Fira Mostrari de València
1930. Cap de Mercuri amb el casc alat
Arxiu de la Diputació de València (ADPV)

ELS INICIS DE LA SEGONA REPÚBLICA I EL PRIMER BIENNI

Quan es parla d'una estètica específicament republicana en atenció a la gran difusió, durant la Segona República, d'algunes formes gràfiques i tipogràfiques renovadores, se n'ha de dir al mateix temps que -malgrat algunes iniciatives institucionals, per exemple en el camp de l'arquitectura- els governants no van aplicar una política cultural dirigista ni imposaren oficialment cap canó artístic. Altra cosa és que, com va escriure la historiadora Carmen Gracia,

la favorable conjuntura política, amb un major oberturisme ideològic, actua favorablement sobre processos culturals ja iniciats, proporcionant-los mitjans idonis de manifestació. La necessitat de crear i promocionar una imatge nova d'acord amb el nou sistema polític estimula les inclinacions reformistes de la classe política. Augmenten les oportunitats de treball per a artistes d'avantguarda i els instruments de difusió i contrast de les noves experiències.

Siga com siga, als carrers i als àmbits artístics de la València republicana convisqueren les innovacions rupturistes -cas de les nascudes entorn de la Sala Blava i, posteriorment, de l'associació Acció d'Art- amb determinades pervivències estilístiques més classicistes, i no hi va existir una identificació absoluta entre les executòries dels creadors, les seues adscripcions ideològiques personals i els signes polítics de les diferents administracions. Recordem en aquest sentit que, durant la Segona República, no va existir cap govern autonòmic valencià perquè -malgrat les iniciatives dels corrents valencianistes- fracassaren els intents d'aconseguir un estatut d'autogovern.

José Lázaro Bayarri

Fotografia del dia de la proclamació de la Segona República a València.

14 d'abril de 1931 **Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.**
Col·lecció Lázaro Bayarri.

José Lázaro Bayarri

Fotografia del 9 d'octubre de 1933, durant la processó cívica i la manifestació

valencianista. **Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.**
Col·lecció Lázaro Bayarri.

EL SEGON BIENNI I EL FRONT POPULAR

Tot i no existir una correlació mecànica entre les pulsions de l'art i les de la política, cal recordar que la Segona República, en el seu conjunt, no té caràcter esquerrà. Així, al marge del judici que puga merèixer el Govern Provisional vigent durant els primers mesos del règim, allò ben cert és que durant més de dos anys, entre desembre de 1933 i febrer de 1936 –el període que part de la historiografia coneix com a «Bienni negre»–, l'administració republicana fou hegemnitzada per forces polítiques que arraconaren, o rectificaren, les iniciatives d'esquerra dutes a terme pels gestors socialistes i azanyistes del primer bienni, també conegut com a «Bienni transformador» o «reformista».

A més, durant quasi tot el període republicà prebèl·lic, el govern de l'Ajuntament de València va romandre en mans de la tendència blasquista, fundada per l'escriptor i polític Vicent Blasco Ibáñez: si bé aquest grup es definia pel seu republicanisme i per una forta tradició anticlerical, no se'l pot qualificar com a pròpiament d'esquerres. La situació hi canviaria només amb la victòria del Front Popular a les eleccions municipals de març de 1936, a pocs mesos del colp d'estat de dreta i d'extrema dreta –l'*Alzamiento Nacional*– que desembocaria en la Guerra Civil.

Luis Albert

Projecte, mai realitzat, del nou Teatre i Hotel Principal de València. 1935. **Arxiu de la Diputació de València (ADPV)**

LA GUERRA CIVIL

És ben sabut que València va arribar a ser, juntament amb Madrid i Barcelona, una de les tres seues successives del govern de la Segona República al llarg de la guerra. Però s'ha de conèixer igualment que la nostra capital també va esdevenir, com aquestes dues ciutats, un dels tres principals centres difusors de les imatges -icones- de la lluita republicana. En efecte, durant el setge de Madrid per les tropes franquistes, bona part de la producció de cartells en defensa de la Segona República es feren a la ciutat de València, fet que s'explica pel reconegut prestigi i gran capacitat tècnica dels tallers litogràfics i impremtes existents, així com per la presència a la capital valenciana de destacats artistes i cartellistes tant valencians com d'altres províncies, que van posar la seua rellevància i enginy a disposició de les autoritats polítiques i organitzacions obreres. Aquests creadors d'obediència ideològica esquerrana van utilitzar, quan pertocava, estètiques realistes -i, per tant, tradicionals- per a facilitar la comprensió dels missatges per part de les masses i la consegüent adhesió a la causa.

És important assenyalar, a més del valor artístic d'aquests cartells, que passades huit dècades des de la seua elaboració la significació política continua encara sent colpidora. I igualment cal recordar que, paral·lelament a aquesta efervescència marcada per l'enfrontament violent, les entitats valencianes Acció d'Art i la Unió de Escriitores y Artistas Proletarios (UEAP) van unir-se en l'AIDC, la cèlebre Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura. Una acotació última en aquest apartat: es diu sovint que un cartell és un crit en la paret, i en conseqüència hem d'afirmar que, a la València immersa en la guerra, els murs cridaven a cada pas: ho feien entre les explosions de les bombes llançades per l'aviació mussoliniana, aliada de

Alfred Claros

La Pietat, 1937, oli sobre tela

Propietat de Cristina Pons Claros

Franco i radicada a Mallorca; cridaven sobre les estructures dels imprescindibles refugis antiaeris; exhibien la seua utilitat en posar lletres, traços i colors a les manifestacions i pretensions de la revolució política esquerrana i de la maquinària militar; llançaven els seus missatges a la vora dels atacs iconoclastes contra els edificis religiosos i els seus continguts; i, igualment, els cartells convivien amb la repressió exercida sobre aquelles persones -membres del clergat o laiques- considerades com a enemigues de classe i com a part d'una «quinta columna» que, emboscada, cobejaria la victòria dels *nacionales*.

EL TRÍPTIC ROIG

«Un cartel es un grito que se lanza desde una pared. Aparentemente silencioso, su terreno no es el del sonido: es un grito visual. Una alarma. Un aviso. Un recuerdo urgente. El enemigo amenaza: ciudadanos y campesinos están en alerta permanente. En la guerra civil española los carteles son la conciencia colectiva de resistencia fijada en los muros. Nadie debe relajarse. Ninguno puede olvidarse. Los muros, cotidianamente, recuerdan, avisan, alertan, gritan su mensaje en todas direcciones».

Facundo Tomás: «Los carteles valencianos en la guerra civil», en *València, capital de la República* (Ajuntament de València, València, 1986, p. 81).

–A l'esquerra, cèlebre cartell de Josep Renau, consagrat artista polifacètic i militant comunista que lloa el decret de reforma agrària del govern estatal, realitzat en benefici del camperolat, i conseqüentment apel·la a la defensa armada de la causa republicana: un llaurador –sense camisa, amb barret, cremat pel sol i entre espigues– pren en la mà dreta un rifle militar, que travessa mitjançant la baioneta calada una serp, és a dir, el *maleït propietari faciós*. La mà esquerra del personatge rural sosté la corbella o falç, símbol dels treballadors del camp.

–Al mig, una de les obres més icòniques d'Artur Ballester, anarquista i amic de Vicent Blasco Ibáñez, on –mitjançant la fusió de rostres de llauradores i d'al·legories locals i universals– es projecta una de les visions més emblemàtiques del valencianisme d'esquerres d'època republicana, amb una proclama autòctona, humanista i defensora del treball intel·lectual: «Cultura és llibertat / Feixisme és esclavitud / El País Valencià a l'avantguarda d'Ibèria». El cartell va ser editat a instàncies de l'òrgan successor de la Diputació, el Consell Provincial de València l'escut del qual apareix al cantó inferior de la dreta.

Biblioteca Històrica. Universitat de València (esquerra), **Col·lecció particular** (centre) i **CRAI Biblioteca Pavelló de la República (Universitat de Barcelona)** (dreta).

–A la dreta, un dels més coneguts i *contundents* cartells de Manuel Monleón, anarquista afecte al Partit Sindicalista, que mostra la desitjable destrucció del feixisme, representat per una gran i amenaçadora serp, a mans d'un home en tons rogencs –enfurimat, de complexió hercúlia i completament despul·lat– decidit a llançar un colp mortífer amb un enorme martell, l'emblema de la classe obrera.

L'encarnació de l'enemic –el *propietari faciós* en el cas de l'obra de Josep Renau i el *feixisme* pel que fa a la creació de Manuel Monleón– es materialitza en una serp, símbol del mal per antonomàsia en la tradició judeocristiana i, per extensió, en el món occidental. En efecte, l'ofidi apareix en la iconografia cristiana com a representació del dimoni d'acord amb la coneguda narració del Gènesi: fou la serp demoníaca qui va temptar Eva al Paradís; i és també aquest rèptil maligne el que apareix xafat pel peu de la Mare de Déu en determinades figuracions artístiques, realitzades sota l'influx de l'episodi de la «dona vestida de sol» contingut en l'Apocalipsi.

EL TRÍPTIC BLAU

Por la parda geografía
de la tierra castellana
cara al sol de los trigales
los falangistas cantaban.

[...]

El Cid -lucero de hierro-
por el cielo cabalgaba,
con una espada de fuego
en fraguas del sol forjada.

[...]

¡Toda Castilla está en armas!

Madrid se ve ya muy cerca.

¿No oyes? ¡Franco! ¡Arriba España!

[...]

... Por la parda geografía
de la tierra castellana
clavadas en los fusiles,
las bayonetas brillaban.
El Cid, con camisa azul,
por el cielo cabalgaba...

Federico de Urrutia: «Romance de Castilla en armas», en *Poemas de la Falange eterna* (Santander, A. G. Aldus, 1938, p. 27-30).

L'Exèrcit de Llevant franquista va ocupar la ciutat de València a les acaballes de març de 1939, dos mesos després que Barcelona deixara de ser republicana i capital de la Catalunya autonòmica, i ben poc després de l'entrada a Madrid a les tropes del *Caudillo*. Des de llavors la iconografia d'esquerres que omplia els murs de la capital valenciana emmudiria per sempre més, i el seu lloc l'ocuparien les inscripcions i els cartells dels vencedors, com aquests tres exemples d'impactant factura, dos dels quals ostenten l'emblema falangista integrador del jou i les fletxes, inspirat en les divises històriques -galants i separades- dels Reis Catòlics.

Els nous detentors del poder es capficarien a fer realitat *la España Una* i, doncs, a utilitzar simbòlicament la figura del castellà Ruy Díaz de Vivar, o Rodrigo Díaz de Vivar, el Cid, convertit en icona del nacionalisme espanyol vencedor en la guerra. Igualment, però, la figura del Cid havia

Teodoro Delgado (esquerra) i **Juan Cabanas** (centre i dreta)
Cartells del bàndol franquista de la Guerra Civil datats entre
1937 i 1939. **Arxiu de la Diputació de València (ADPV).**

impregnat una part de la causa republicana: «la sombra de Rodrigo acompaña a nuestros heroicos milicianos» (Antonio Machado *dixit*). Heus ací el to castellanista que utilitzava la Dirección General de Prensa en una inclusió anònima -i obligatòria- al periòdic *Levante*, llavors subtitulat *Diario de Falange Española Tradicionalista y de las JONS*, el 16 d'abril de 1939 (el text en qüestió portava per títol «Valencia del Cid, Valencia de la mar, Valencia la mayor»):

«Y así [com en ocasió de la conquesta del Cid] ha vuelto a ser en esta guerra de Resurrección de España. Otra vez el genio de Castilla, político, militar y religioso ha venido a salvar a Valencia del infierno de la indisciplina, de la vocinglería barroca y democrática, del caos bolchevique, [...]. La Historia ha vuelto por donde fue en otros tiempos. Por el Haz y el Yugo -la Unidad y la Disciplina- por la Patria y el Pan, han vuelto a lidiar hombres contra hombres sobre el suelo sagrado de España, y ha vuelto a ser ancha Castilla. Y mejor aún que en el Medievo, que si entonces teníamos Cid, ahora tenemos César, [...]».

LA DICTADURA DE FRANCO

La victòria del *Generalísimo* va suposar la fèrria censura amb caràcter general, i l'autocensura, la repressió o l'exili dels artistes i escriptors d'esquerra, però no va implicar la desaparició total de les estètiques renovadores en l'esfera pública, una part de les quals romangueren aixoplugades en instàncies de la *Nueva España* uniforme i uniformada, un estat on -majorment- no es respirava l'aire de la innovació.

Cal recordar que la Falange va ser neutralitzada políticament, en molt bona part, ja durant la guerra, però van ser justament els falangistes -el component *nacional-sindicalista* del bàndol antirepublicà- els més proclius a les tendències artístiques oberturistes, en paral·lel a la vinculació entre el feixisme italià i l'avantguarda futurista. En tot cas Francisco Franco, el dictador publicitat com a cabdill d'una croada neomedieval -i màxim dirigent de la nova Falange unida amb altres forces- no podia ser qualificat precisament com a modern.

Les manifestacions de modernitat artística al si del règim franquista han de ser enteses, per tant, com a l'expressió d'un corrent prou minoritari, nostàlgic de l'avantguardisme i delerós d'una revolució nacionalsindicalista que, de tan *pendent*, no va arribar mai.

Cartell amb el perfil del dictador Francisco Franco. 1939
Arxiu de la Diputació de València (ADPV)

Cartell franquista amb un obrer metal·lúrgic i un llaurador donant-se la mà. 1939?
Arxiu de la Diputació de València (ADPV)

José Calandín
Cartell de la XX Fira Mosttrari Internacional de València. 1942
Arxiu de la Diputació de València (ADPV)

EPÍLEG

Murió en Valencia Arturo Ballester, uno de los grandes diseñadores gráficos españoles. Tenía 89 años, falleció en la pobreza y 15 personas fueron a su entierro.

Jaime Millás. *El País*, València, 23 de juny de 1981
(ara en Jaime Millás: *Crónicas de la transición valenciana 1972-1985*), Diputació de València · Institutió Alfons el Magnànim, València, 2015, p. 353-355):

Los restos mortales del diseñador gráfico Arturo Ballester, uno de los grandes cartelistas españoles del siglo XX, recibieron ayer sepultura en el cementerio civil de Valencia, tres nichos a la derecha de donde está enterrado su amigo Vicente Blasco Ibáñez. A los 89 años, su vida se truncó para ser despedido con el completo abandono de los compañeros de su generación y sin familiares que resuelvan su herencia. La quincena de personas que ayer contemplaba, a mediodía, cómo el féretro entraba en el nicho, era todo el homenaje de sus amigos republicanos y cenetistas, de las fuerzas vivas de la cultura valenciana.

«Esta tarjeta sirve para comunicar al señor lapidario», dejó escrito al artista de piedra Hipólito González, «cuando llegue su momento, para el fin de que sea este señor el encargado de quitar y después colocar la lápida, puesto que es él quien la puso por primera vez. Este señor lapidario se encuentra informado de este asunto». Hipólito González había enterrado al único hijo de Ballester en 1941, cuyos huesos se veían ayer convertidos en polvo, y a su esposa Concepción Aucejo Gallent. «Quiero que mi cuerpo sea enterrado en el cementerio Municipal de Valencia y en el nicho de mi propiedad... donde están los restos de mi esposa». Este párrafo consta en una carta de papel barba, escrita en julio de 1975, que recoge su última voluntad.

Artur Ballester

Cartell per al sindicat anarquista CNT. 1936-1939. CRAI
Biblioteca Pavelló de la República (Universitat de Barcelona)

Una cirrosis hepática, complicada con un proceso neuromónico, le ocasionó la muerte en el Hospital Provincial de Valencia, a las 15.30 horas del viernes último. «Yo tampoco estoy aquí», le dijo dos días antes de morir a la asistente social, Elpidia Giménez, que ha atendido al pintor durante los dos últimos años de su vida. «No me dejen que me muera. Vaya a la Diputación Provincial».

El deseo de Ballester de que su obra fuera donada a la Diputación para contemplación colectiva fue una de las preocupaciones más persistentes en su ocaso vital. Del depósito de cadáveres del hospital salió el furgón funerario, cubierto por dos grandes coronas, una, con la inscripción «Tus amigos no te olvidan»; otra, con la bandera de las cuatro barras de la Diputación de Valencia. El presidente de la Corporación, Manuel Girona; los concejales Millán y Real, los intelectuales y artistas Vicent Ventura, Andreu Alfaro, Arturo Heras dieron el último adiós a uno de los cartelistas más importantes del siglo XX, que revolucionó el diseño del periodo de entreguerras. La ausencia de familiares llamó la atención, aunque Ballester, desaparecidos su esposa e hijo, decía: «No trato con mi familia. Para mí no tengo familia». Prácticamente ciego y parálítico, Arturo Ballester tuvo que salir de su estudio, en la calle del Conde de Salvatierra, en el barrio del ensanche modernista de Valencia, para morir en el hospital. Vivía humildemente. Desde hace pocos años la Diputación le gestionó una pensión de 13.000 pesetas. La propietaria del piso donde Ballester daba algunas clases de pintura y dibujaba tarjetas postales para sobrevivir en su duro exilio interior, al conocer su muerte, ha colocado en la puerta el cartel de «Precintado», hasta que se clarifique la herencia. Aunque no tiene validez legal, es un síntoma de la iniciativa tomada por la Diputación y Ayuntamiento hasta que el Juzgado realice las diligencias de prevención de abintestato y se efectúe un inventario y se decida donarlo a la Corporación provincial, última voluntad de Ballester, según las personas más próximas al pintor, aunque no ha dejado testamento escrito. Como último homenaje, el concejal de Cultura, Fernando Millán, propondrá a la comisión de Cultura el viernes próximo rotular una calle de Valencia y nombrarle hijo adoptivo de la ciudad. Arturo Ballester fue uno de los miembros más destacados de los diseñadores, que en

Artur Ballester

Detall d'un cartell per a la Central de Exportació de Agrios.
1936-1939 **Biblioteca Històrica. Universitat de València**

los años veinte revolucionó el grafismo español. Aunque adquirió su formación académica en la Escuela de Bellas Artes de San Carlos, eligió el arte vinculado a los intereses de las masas: carteles, ilustraciones, anagramas comerciales, portadas de libros.

Mantuvo una especial amistad con Vicente Blasco Ibáñez, al que ilustró numerosos libros, y con los republicanos de la época. Por otro lado, durante la guerra civil hizo carteles para la CNT-AIT, así como para los partidos de izquierda y Gobierno republicano. En esta época mantuvo una fuerte vinculación con la vanguardia artística valenciana.

ORGANITZA

MuVIM
Museu Valencià
de la Il·lustració
i de la Modernitat

COL-LABORA

